

Milan Dolgan

Pedagoška akademija v Ljubljani

GRÜNOVA PRIREDBA MOŠKRIČEVE DRAME RDEČE ROŽE

V slavističnem seminarju dr. Marje Boršnikove v začetku 50-ih let smo obravnavali pisateljsko zapuščino Prežihovega Voranca, kar je bila osnova za poznejši *Prežihov zbornik*. Moj prispevek, in sicer obravnava Prežihove nedokončane drame, ki povzema snov romana *Jamnica* in ki jo je leta 1953 dopolnil, priredil in izdal pri založbi Obzorja Herbert Grün, ni bil med osrednjimi, vednar mu je prof. Boršnikova posvetila veliko pozornost, kar je bilo v skladu z njenim značajem in načinom pedagoškega in znanstvenega dela, name pa je ta pozornost vplivala spodbudno, tako da sem se čutil profesorici še naprej zavezan.

Moje zanimanje za Prežiha je koreninilo v srednješolskem obdobju, o čemer priča hvalnica romanu *Doberdob*, objavljena v dijaškem listu Vigenj, ki ga je urejal sošolec Vital Klabus, ko smo obiskovali gimnazijo na Jesenicah.

Ko zdaj raziskujem literarno zapuščino narodnega heroja, pisatelja samorastnika, delavca *Jožeta Moškriča (1902–1943)*, se mi kot bistveni sklep celotne raziskave ponuja primerjava s Prežihovim Vorancem. Tudi Moškrič je izšel iz duha dobe, v kateri je velike politike in umetnike vrglo na površje tudi delavstvo in ne le izobraženstvo. To se je seveda dogajalo z dvojnimi naporom, a je bilo koristno in potrebno. Kvaliteto, ki jo je izpričal Prežihov Voranc v slovenski prozi, je izpričal deset let mlajši Jože Moškrič v slovenski dramatiki. (Glej moja članka, ki sta izšla v Književnih listih časopisa Delo 12. II. in 25. XI. 1982. Prvi: *Velika, močna dramatika Jožeta Moškriča*. Drugi: *Pred 50 leti so osvojile slovenski oder Rdeče rože*. Moja obširnejša razprava o Moškričevih dramih *Dani se je izšla v časopisu Železar na Jesenicah 25. XI. 1982.)*

Med številnimi vprašanji, s katerimi se srečujem, ko raziskujem Moškričevo literarno in posebej dramsko zapuščino, je tudi to, da je Herbert Grün nekaj let potem, ko se je ukvarjal z omenjeno Prežihovo dramo, priredil in pripravil za objavo tudi prvo veliko Moškričevo dramo – *Rdeče rože* (1959). Grünovo priredbo je potrebno oceniti, kajti naša gledališča bodo zdaj zdaj pričela odkrivati in oživljati Moškričevo dramatiko, pa se bo treba odločati ali za Grünovo priredbo Rdečih rož ali za prvotnejše Moškričevo besedilo.

Čeprav je dilema že vnaprej razrešena s tem, da ne gledam na Moškričevo dramatiko kot na začetniške in nekvalitetne poskuse diletanta, ampak jo imam za veliko dramatiko izjemno nadarjenega in sposobnega avtorja, iz česar sledi, da je treba temeljiti na osnovnih Moškričevih besedilih, ne pa na kaki priredbi, pa hočem to problematiko opisati nekoliko natančneje in prek nje opozoriti na nekatere pomembne značilnosti idejne in oblikovne sfere Moškričeve drame *Rdeče rože*.

Vsebina drame *Rdeče rože*, ki je bila prvič uprizorjena leta 1932, nekoliko dopolnjena pa leta 1933 in je Moškričev dramski prvenec, je naslednja:

Prvo dejanje: V stanovanju Toneta Jeriča, tovarniškega delavca in požrtvovalnega delavskega zapornika, se srečata njegova svakinja Ivanka in njen zaročenec ter Tonetov sodelavec France Majcen. Tudi France je zavzet sindikalni organizator. Vrnil se je iz Francije in načrtuje, da bi s prihranki kupil hišico, ki bi bila dom obema družinama. Ivanka, ki tudi dela v tovarni, prizna, da jo skuša osvojiti tovarniški podravnatelj inženir Filder. Danes jo je premestil na lažje in boljše plačano delovno mesto, na katerem je bila doslej Maličeva Mara. Ivanka miri Franceta, češ da bo s Filderjem obračunala rajši

sama: »Marsikaj, česar moški ne sme, je ženski dovoljeno, zlasti v silobranu.« Potem se France pogovarja s Tonetovo ženo Cilko, to je Ivankino sestro. Cilka je bolna (tuberkulozna), občutljiva, mati dveh otrok, živi v strahu za prihodnost. Medtem ko ima Cilka zelo rada otroke, France graja, da imajo nekatere delavske družine veliko otrok. Pride Tone z novico, da mu je Filder sporočil, da vodstvo podjetja namerava odpustiti štirideset delavcev, preostalih pa bo znižalo plače. Tone je sklical za zvečer sestanek delavskih zaupnikov. Tone miri prestrašeno ženo, vendar se namerava zavzeti za delavstvo, ne glede na morebitno osebno in družinsko škodo. Tone nežno ljubi Cilko in skrbi za njeno zdravje. Preden odide na sestanek, spregovori z Ivanko o njeni premestitvi in o Filderju.

Drugo dejanje: V Srakarjevi gostilni kvartajo in popivajo trije mladi delavci, ki precej zaslužijo, ker v tovarni raztovarjajo premog na akord. Iz Srakarja se norčujejo in govorijo, da ni pošten. Pride delavec Ržen, ki ima devet otrok in se žena po zadnjem porodu ne more opomoči. Ržen obupan popiva. France Majcen, ki v gostilni večerja, opominja Ržena, da ne bi smel obupovati: »Nekaj je pa le, vsaj za kruh in krompir, saj nekateri danes niti tega nimajo.« Maličeva Mara pride po Ržena, ker da mu je umrl najmlajši otrok. Mara in delavci zberejo denar za pomoč Rženovi družini. Delavci se pogovarjajo o Mari: doslej je Filder ljubimkal z njo, zdaj pa se je je naveličal in si izbral za novo žrtev Ivanko. V gostilno pridejo: tovarniški sluga, slabič Žagar; Božič in stari Markič, ki podpirata Toneta Jeriča; predelavec Dular in Marn, ki sta pokorna tovarniški upravi, in Tone Jerič. Razpravljajo, kaj storiti v tovarni. Dular in Marn, ki ima hišo in kmetijo, predlagata, da bi Filderjeve ukrepe sprejeli kot nujno zlo, češ da je povsod gospodarska kriza. Tone Jerič pa ve, da je dobila tovarna pomembna naročila in da si vodstvo tovarne ne more privoščiti delavske stavke, zato misli, da je treba zagroziti s stavko. Marn in Dular užaljena odideta. Delavci akordaši, ki se najprej ne menijo za delavsko organizacijo, se premislijo in postanejo borbeni, ko izvejo, da bo Filder odpravil njihove prednosti.

Tretje dejanje: Tovarniški ravnatelj Goldschmied, preden odpotuje, daje navodila inž. Filderju, naj, če ne gre drugače, delavcem popusti, češ da bo upravni odbor znižanje cen izdelkov moral kriti tako, da bo znižal dobičke delničarjev. Filder pa meni, da je zaradi brezposelnosti ravno zdaj pravi čas, da delavcem vsilijo nižje plače in jih več odpustijo; razliko bodo morali nadoknaditi drugi. Filder se hoče prikupiti upravnemu odboru (delničarjem), ker bi rad postal ravnatelj. Toda uspel bo samo v primeru, če delavci ne bodo stavkali, kajti proizvodnja mora teči in naročila morajo biti izpolnjena. Žagar mu poroča o sinočnjem sestanku. Ob devetih bodo delavci zborovali. Filder telefonira, naj pridejo orožniki. Tone Jerič pride uradno, kot delavski zaupnik, k Filderju. Filder zamegljuje resnični položaj podjetja. Tako kot že pred časom Tone tudi zdaj odkloni, da bi stopil na stran podjetnikov, za kar bi bil poplačan z vodilnim delovnim mestom. Filder se posvetuje z Dularjem in mu obeta plačilo. Dular predlaga, naj orožniki Jeriča aretirajo (»S tem bomo druge še bolj razburili.« – »A brez glave bodo.«) in predloži spisek delavcev, ki naj bi jih kot hujskače odpustili iz službe. Filder posluša iz pisarne, kaj govorijo na delavskem zborovanju. Tonetov govor venomer prekinja orožnik. Dular govori laži: da hoče upravni odbor tovarno zapreti in da je podkupil Jeriča, naj organizira stavko. Tone doživi neuspeh. Delavci ne stopijo v stavko, ampak gredo delat. K Filderju pride Mara. Besna je na Ivanko. Pove, da je noseča. Prisluškuje Filderjevemu pogovoru z Ivanko in spozna Ivankino odločnost in neupogljivost, čeprav Filder grozi, da bo odpustil z dela tudi Toneta in Franceta. V posebnem prizoru Filder ponovno snubi Toneta, naj izstopi iz delavske organizacije. Mara spet govori s Filderjem. Filder ji nasuje v pitno vodo prašek, ki povzroča splav ali celo smrt. Vendar Mara sprevidi njegovo namero in zagrozi, da ga bo ovadila zdravniku in tožilcu. Filder grozi, da jo bo zadavil, toda Mara ga zabode z nožem. Potem se zave: »Svojemu otroku sem ubila očeta!« Sklene napraviti samomor. Orožnik in tajnica najdeta mrtvega Filderja, in ker je bil pred kratkim pri Filderju Tone, je on osumljen umora. Orožnik ga gre aretirat.

Četrto dejanje: Cilkin samogovor: temne slutnje, bolezen. Sestra Ivanka se predčasno vrne z dela. Cilka ji prizna, da je zelo zelo bolna. Ivanka se zave, da je od nje odvisno, ali bo občutljiva Cilka preživela, kajti Filder bo Toneta odpustil, če se sama ne bo vdala njegovi ljubezenski strasti. Sklene, da bo le šla na sestanek s Filderjem, a če ga ne bo mogla preprostiti, ga bo ubila. Nato se pogovorita s Francetom. Ivanka ne bo več hodila v službo, gospodinjala bo, v kratkem bo poroka, Cilka pa pojde v zdravilišče. Delavcem je že žal, da so pustili Toneta na cedilu. Tone pride z novico, da je Mara skočila z vrha kamnoloma in se ubila. Markič pride z novico, da so našli Filderja zaklanega. Orožnik pride aretirat Toneta. Cilka bruhne kri in umre. Tone se najprej pritožuje nad usodo, potem pa pravi: »Prerad sem jo imel, da ji ne bi privoščil počitka, ki ga je bila tako potrebna... Odslej boš samo počivala. Mirno, mirno, kakor da sploh rojena nisi bila!« Tone se poslovi od živih in od mrtve žene: »Na grob ji namesto mene nasujete rož, rdečih rož, ta simbol ljubezni, trpljenja in svobode!«

Peto dejanje: Za Jeričeve otroke skrbita France in Ivanka ter Tonetova mati. Ivanka odide k Rženovim; tudi njim pomaga. Večer je, otroka spita. Prideta Markič in Božič. Medtem ko je pred enim letom Jerič zaman poskušal ustanoviti konsum (delavsko trgovino), je zdaj tik pred ustanovitvijo. Nepričakovano se vrne Jerič iz zapora. Najprej gre gledat otroka. Pripovedujejo mu, da se je položaj v tovarni bistveno popravil. O množični udeležbi delavstva na Cilkinem pogrebu. O Mari France pravi: »Tudi nje se bomo spominjali, kot da je padla v borbi za delavske pravice.« Tone želi oditi na pokopališče. Delavci pejejo pod oknom: Pojdem tja na grob zeleni . . . Toda Ivanka, ki se je razvila v odločno borko za delavske pravice in se je namenila, da bo v tem boju spodbujala može in vzgajala Cilkina otroka v »močna značaja«, brani Tonetu, da bi šel sam na pokopališče. Delavci so zbrani na ulici. Markič pride Tonetu izreč sožalje in čestitat, da je oproščen vsake krivde prišel iz zapora. Tone govori. O zaupanju, ki ga uživa in ga ne bo zlorabil, o žrtvah delavskega boja, o enotnosti in da bodo šli »od uspeha od uspeha do končne zmage«. Potem ko reče Ivanka: »Torej jih bomo vzgajali, kot je treba. Jaz male, vidva pa velike otroke in jih vodili na pravo pot, ki vodi k soncu, svobodi!« – delavci pod oknom zapojejo pesem *Bratje, le k soncu, svobodi*.

Herbert Grün Moškričeve drame *Rdeče rože* ni priredil in izdal na svojo pobudo, ampak po naročilu. Izšla je ciklostirano v 500 izvodih »v počastitev 40-letnice ZKJ« pri Prosvetnem servisu leta 1959 v Dramski knjižnici, ki jo je urejal Marijan Belina. Spremno besedo je napisal Moškričev sin Marijan. Grün ni izrazil svojega odnosa in mnenja o Moškričevem delu in osebnosti. Ni jasno, na osnovi katerega besedila je delal priredbo. Žal Grünova literarna zapuščina, ki je shranjena v Celju, zdaj še ni dostopna. Nekateri znaki kažejo, da ni imel v rokah samo besedila, ki ga je pred vojno razmnožila Zveza Svobod, ampak tudi kak prvotnejši avtorjev tekst.

Grünova priredba *Rdečih rož* izrazito posega v zgradbo, deloma pa tudi v idejnost drame. Grün je hotel odpraviti dramaturške slabosti, a je pri tem posegel v oblikovne in slogovne značilnosti drame. Grün je gotovo hotel ustreči amaterskim odrom. Kot da se mu Moškričeva drama ni zdela dovolj ljudska, zato je iz »drame« skušal narediti »igro«. Zabrisal je nekatere stilne značilnosti in – paradoksalno – odpravil nekatere ljudske, tradicionalne literarne motive in prijeme.

Medtem ko Moškrič dosledno deli dejanja na prizore, pri čemer so nekateri samo formalne, drugi pa zelo smiselne enote, je Grün to delitev opustil.

Njegova priredba ima samo štiri dejanja, in sicer je združil četrto in peto dejanje. Napravil je dve sliki z vmesno kratko zatemnitvijo. Ta združitev ne vpliva ugodno. Narekovala jo je najbrž le ista scena, medtem ko sta kompozicijsko-časovno v resnici povezani (hkratni) tretje in četrto dejanje.

Pomembnejše je, da je Grün tako rekoč presekal tretje dejanje – končal ga je tam, kjer se konča delavsko zborovanje. Ves zasebni in izrazito akcijski del tretjega dejanja (zlasti Filder – Mara) je Grün izpustil. Kaj se je zgodilo, izvemo iz pogovorov v četrtem dejanju. Na ta način je opuščeno zanimivo, za ljudsko dramatikou ugoden dramaturški prijem, s pomočjo katerega gledalci že vedo, kaj se bo zgodilo, nastopajoče osebe pa še ne.

Medtem ko Moškrič gradi dramsko zgodbo sintetično, Grün bodoče dogodke pripravlja že prej. Že na začetku seznanja gledalce z Marino nosečnostjo in s Cilkinou boleznijo. Na ta način je Grünova dramska zgodba psihološko in realistično bolj utemeljena, vendar stilno manj izrazita.

Grün je odpravil samogovore, ki v Moškričevi drami učinkujejo po eni strani klasicistično, po drugi pa ljudsko. Res je Grün odpravil marsikatero dramaturško slabost. Na primer namesto Filderjevega samogovora in glasnega branja pisem uvaja učinkovit telefonski pogovor. Pri Grünou Ivanka ne doživlja Filderjevega brutalnega pritiska in trenutne ravnodušnosti med idealnostjo (čistostjo) in požrtvovalnostjo (dobroto). Namesto klasicističnih, stilno čistih prvin uvaja Grün običajne, realistične, bolj blede oblikovne prijeme.

Grün uvaja več didaskalij (režijskih napotkov), vse v smislu splošnosti, tipičnosti in realizma.

Medtem ko so Moškričeve osebe zarisane ostro, predvsem so nekateri delavci in ženske izrazito pozitivni, pa Grünova priredba zmanjšuje pozitivnost pozitivnih oseb, zmanjšuje njihovo odločnost, nežnost in človeško veličino.

Uvaja več naturalističnih prvin. Naturalistično in na široko na primer upodablja Rzenovo pijanost – uvaja petje kvantaške pesmi. S tem sicer poveča teatrsko učinkovitost (kontrast) glede na poznejše sporočilo o smrti Rzenovega otroka, vendar ocenjujemo to kot pretiranost, ki ni v skladu z Moškričevo umerjenostjo in estetskim čutom.

Čprav je Filder slab, negativen, prav nečloveški, pri Moškriču ni grobih izrazov (»prasec«, »svinjarija«) na njegov račun.

Vendar, kot že rečeno, Grün je najbrž upošteval neko prvotnejšo besedilo, a kaj je bilo v njem, ne vemo.

Grün znižuje moralno vrednost Ivanke, ko ji v zvezi s premestitvijo v tovarni polaga v usta besede in nazor: »Jaz sem pa le prišla na boljše.«

Pri Moškriču so odnosi med delavcem Francetom in delavko Ivanko topli, človeški, lepi, odkriti, medtem ko pri Grünu Ivanka pravi Francetu: »Z Maličevo Mici me menda ne boš primerjal«, a France ji zabrusi nazaj: »Ženske ste vse takšne.« Grün v 1. dejanju označuje Franceta, ko pričinja z Ivanko pogovor o njenem razmerju s Filderjem, kot obotavljivega, negotovega, nemožatega. Moškričev France je možat, samozavesten, naraven. Ohraniti bi bilo treba Moškričevo svežino, izvirnost in izostrenost v označevanju likov, ne pa jih delati poprečne, vsakdanje in shematične.

Ko pri Grünu Tone pripoveduje o zadnjem pogovoru, ki ga je imel s Filderjem, pravi, da je šel k njemu zato, »da bi se le kako pogodil«. Ta formulacija je površna in lahko meče na Toneta slabo luč. Moškričev Tone je čist značaj, sposoben in dosleden delavski voditelj, nepodkupljiv in zvest. Poudarek njegove voditeljske sposobnosti in sploh nujnosti, da je delavstvo treba voditi, je Grün na koncu drame izpustil. V 1. dejanju je Grün izpustil tudi tole dejstvo, ki pomembno označuje Toneta: da je pri zadnjih pogajanjih odklonil mesto mojstra, ki mu ga je ravnatelj ponudil, če popusti.

Grün je seveda veliko črtal, hoteč besedilo skrajšati. Poleg tega je iz dramaturških razlogov odpravljjal dele besedila, ki so govorniški, strokovni, negledališki (neakcijski). Žal je pri tem utrpela škodo idejnost in agitacijska naravnost drame. Oškodovan je Tone kot politik in sposoben gospodarstvenik. France, ki je pri Moškriču v dveh prizorih dokaj agitacijski, rezonerski (o delavskih družinah, v katerih je veliko otrok; o Rzenovem pijančevanju), je pri Grünu večinoma izgubil to lastnost.

Grün je po eni strani omejil govorništvo in strokovnost v drami (izpustil je tudi prizor, v katerem nastopa tovarniški ravnatelj Goldschmied, ki kaže razumevanje za težavne življenjske razmere delavstva), po drugi strani pa je izpustil tudi najbolj akcijski del drame, to je drugi del 3. dejanja. Najbrž je sodil, da so motivi kot Filderjev samogovor, neverjetno zločinstvo, Marino prisluškovanje, smrtonosni prašek, nož, kamnolom, Marin samomor, naključni prihod orožnika itd. preveč bizarni in oblikovno preveč klasicistični.

Imel je prav, da je Moškričeva dramaturgija v tem delu drame šibka. Toda ta šibkost je glede na ljudskost Rdečih rož mogoče spremeniti v krepost. Dramaturški popravki so potrebni, vendar jih je mogoče napraviti bolj v Moškričevi kompozicijski in oblikovni smeri.

Moškričeve *Rdeče rože* vsebujejo prvine viharneške romantične in klasicistične dramatične. Poleg tega težijo po eni strani k veliki, pravi drami, po drugi pa k ljudski, čustveni drami s tradicionalno, jurčičevsko kompozicijo.

Rdeče rože so dosegale v letih 1933–1935 velikanski uspeh. Čeprav so zahtevna drama, so *Rdeče rože* uprizarjala drugo za drugim amaterska delavska kulturna društva. Nekatera so bila ustanovljena prav zato, da bi postavila na oder to dramo. Nato je posegla v delovanje društev oblast in cenzura, kar je bil glavni vzrok, da je bilo v zadnjih letih pred vojno že prav malo uprizoritev. »Razredna pristnost in ostrina Rdečih rož«, kot označuje dramo Janko Liška v zasebnem pismu, je bila enkratna. Naslednji Moškričevi drami *Borba za kruh* in *Razkrinkana morala* obravnavata širšo snov in sta idejno širši. Nadaljuje in pogloblja prvotno tematiko Moškričeva drama *Dani se*, ki je oblikovno popolnoma izčiščena in enovita.

Začuda med vojno ni bilo ne duha ne sluha o kaki uprizoritvi *Rdečih rož*. To si lahko razlagamo med drugim s tem, da je bila politična osnova Osvobodilne fronte široka in nacionalna, ne pa ozko razredna, delavska. Zanimivo je, da je na prelomu let 1942 in 1943 politično vodstvo (Edvard Kardelj in drugi) ugotovilo, da bi bil Jože Moškrič primeren za delo v odborih delavske enotnosti v tovarnah, saj je bilo spričo partizanskega boja politično delo med zaposlenimi delavci zapostavljeno. Načrt se ni uresničil, ker so nekateri nasprotovali in ker je Moškrič 22. februarja 1943 padel.

Tudi povojno življenje *Rdečih rož*, čeprav vemo za nekaj uprizoritev, ni bilo posebno uspešno. Med drugim zato, ker se je zlasti na kulturnem področju nadaljevala politika povezovanja različnih družbenih sil. Nihče pa se ni zavedel, da je Moškričeva dramatika kot celota tudi v tem smislu zelo zanimiva in uporabna. Grünova priredba *Rdečih rož* iz leta 1959 je delu prej škodila kot koristila. Dandanes se je treba opreti na izvorno Moškričevo besedilo, upoštevati je možno le nekatere Grünove tehnično-dramaturške izboljšave. Življenje drame *Rdeče rože* skupaj z drugo Moškričevo dramatiko se pravzaprav znova pričinja.